

WŁADYSŁAW HŁADOWSKI

## ZAGADNIENIE EMPIRYCZNEGO SPRAWDZANIA W APOLOGETYCE

Treść: I. Istota zagadnienia; II. Główne elementy składające się na rozwiązanie zagadnienia; III. Rozwiązanie zagadnienia.

Celem niniejszych rozważań jest analiza logiczna samego problemu sprawdzania w apologetyce oraz próby rozwiązania tego problemu. W toku rozważań najpierw zostanie sformułowane zagadnienie empirycznego sprawdzania w apologetyce (I), następnie wskazane będą główne elementy składające się na rozwiązanie zagadnienia (II), a w końcu przedstawione zostanie syntetycznie samo rozwiązanie (III).

### I. ISTOTA ZAGADNIENIA

Problem tu omawiany jest natury metodologicznej, z zakresu metodologii apologetyki. Rozwiązanie jego prowadzi do określenia podstawowego w apologetyce pojęcia metodologicznego, jakim jest empiryczne sprawdzenie, a w dalszej konsekwencji przynosi dokładniejszą charakterystykę samej apologetyki jako empirycznej nauki religioznawczej.

Apologetyka, o której tu mowa, należy do nauk empirycznych, a więc do nauk, które wszystkie swoje twierdzenia uzasadniają przez odwołanie się do spostrzeżeń czy to zmysłowych, czy też psychologicznych. Ze względu zaś na swój przedmiot apologetyka jest nauką religioznawczą. Niemniej wśród nauk religioznawczych apologetyka zajmuje szczególną pozycję, tzn. ma właściwe sobie zadanie, które jej wyznacza osobliwy status metodologiczny. Apologetyka we właściwy sobie sposób dopełnia badania religioznawstwa empirycznego. Podczas gdy filozofia religii, uogólniając dane empiryczne, stawia pytanie o istotę religii w ogóle i o rzeczywiste istnienie przedmiotu przeżycia religijnego, to apologetyka zainteresowana pytaniem, która z konkretnych religii posiada rzeczywiście autorytet boski, bierze za przedmiot badań religię chrześcijańską i sprawdza boski autorytet tej religii na podstawie historycznych znaków.

Powstaje jednak pytanie, w jaki sposób apologetyka, utrzymując się w płaszczyźnie badań empirycznych, może sprawdzić autorytet objawionej religii, tzn. religii powołującej się na fakt Bożego objawienia. Wszak

apologetyka nie może poprzestać na stwierdzeniu niesprzeczności w przedmiotowym języku religii chrześcijańskiej, tj. rzeczowej spójności tej religii. Byłoby to tylko negatywne kryterium jej autentyczności. Apologetyka winna sprawdzić pozytywne znaki w tej religii, wskazujące na autorytet Boga objawiającego. Takie zaś pozytywne znaki musiałyby być dane razem ze zbawczą ingerencją Boga objawiającego. Właśnie na tę ingerencję i na takie znaki powołuje się religia chrześcijańska.

Otóż apologetyka, która dla rozwiązania podjętego problemu nie może odwoływać się do twierdzenia samej religii o ingerencji Boga objawiającego, musi samodzielnie przeprowadzić badania nad empirycznym kształtem tego, co religia chrześcijańska nazywa faktem Bożego objawienia. W tym celu apologetyka traktuje twierdzenie religii o fakcie Bożego objawienia jako swego rodzaju hipotezę religijną, sprawdzalną w płaszczyźnie badań historycznych. Żeby jednak poprawnie wnioskować z ewentualnych danych empirycznych o rzeczywistej ingerencji Boga w historię, apologetyka musi stworzyć specjalny system sprawdzania, do którego musi wejść obok empirycznej przesłanki i samej hipotezy również określona definicja objawienia (i cudu), ustanawiająca związek przyczynowy pomiędzy niezwykłym zjawiskiem a bezpośrednią ingerencją Boga w historię.

W toku eksplikacji systemu sprawdzania w apologetyce powstają dwa bardziej szczegółowe zagadnienia, od rozwiązania których zależy ocena sprawdzania w apologetyce oraz status metodologiczny apologetyki jako empirycznej nauki religioznawczej. Najpierw nasuwa się pytanie o rzeczowe uwarunkowanie takiego systemu w samej religii chrześcijańskiej. Te rzeczowe uwarunkowania winny być ustalone w świetle logicznej struktury tej religii. Inne szczegółowe zagadnienie to pytanie o formalną strukturę procesów sprawdzania w apologetyce. Dociekania w tym względzie winny doprowadzić do oceny wartości epistemologicznej wyników sprawdzania.

W ten sposób wymienione wyżej szczegółowe dociekania dopełniają się w jedną całość i stanowią próbę rozwiązania podstawowego dla apologetyki problemu metodologicznego: czy i jak jest możliwe sprawdzenie w apologetyce autorytetu religii chrześcijańskiej podającej się za religię objawioną przez Boga?

## II. GŁÓWNE ELEMENTY SKŁADAJĄCE SIĘ NA ROZWIĄZANIE ZAGADNIENIA

Zgodnie z charakterem omawianego zagadnienia należy oczekiwać jego rozwiązania na drodze metodologicznych i logicznych analiz. Jak wspomniano, zagadnienie ma charakter metodologiczny. Chodzi o określenie podstawowego pojęcia metodologicznego w apologetyce, jakim jest *empiryczne sprawdzanie*. Otóż najpierw ustalenie istotnej treści założenia empirycznej sprawdzalności w apologetyce prowadzi do rekonstrukcji kryjącego się w procesach poznawczych apologetyki osobliwego systemu

sprawdzania. Następnie logiczna analiza języka religii chrześcijańskiej przynosi określenie i ocenę rzeczowych uwarunkowań takiego systemu. Wreszcie krytyczna analiza procesów sprawdzania w apologetyce w świetle ustalonych w logice podstawowych sposobów uzasadnienia prowadzi do oceny logicznej i epistemologicznej wartości empirycznego sprawdzenia w apologetyce.

1. Analiza sytuacji problemowej w apologetyce stwierdza, że apologetyka zakłada empiryczną sprawdzalność swych tez. Wyjaśnienie tego założenia z kolei przynosi rekonstrukcję specjalnego systemu sprawdzania, w którym apologetyka, posługując się określonymi pojęciami religijnymi, potwierdza na podstawie danych empirycznych hipotezę o bezpośredniej ingerencji Boga w historię.

Ze względu na historyczny charakter religii chrześcijańskiej sprawdzanie hipotezy o Bożym objawieniu, stanowiącym podstawę autorytetu tej religii, dokonuje się w płaszczyźnie badań historycznych. Dlatego apologetyką przyjmuje, razem z naukami historycznymi, wszystkie założenia, które warunkują poprawne stosowanie metody historycznej. W szczególności apologetyka zakłada możliwość stworzenia na podstawie źródeł chrześcijańskich przesłanki empirycznej dla zdań o fakcie Bożego objawienia. Ponieważ jednak wnioskowanie z danych empirycznych o zdarzeniu wychodzącym poza płaszczyznę zjawiskową wymaga użycia określonych pojęć religijnych, apologetyka winna stworzyć dla sprawdzenia hipotezy religijnej specjalny system sprawdzania.

Do systemu sprawdzającego musi wejść — zgodnie z zasadniczą budową teorii empirycznych — oprócz wyjaśniającej hipotezy i wyjaśnianego zdania obserwacyjnego także prawo stanowiące podstawę implikacji zdania obserwacyjnego w hipotezie. Sprawdzanie bowiem hipotezy zwykle przebiega w ten sposób, że ze zdania wyjaśniającego czyli z hipotezy dedukuje się na zasadzie implikacji zdanie obserwacyjne, które ją potwierdza, według klasycznego schematu rozumowania redukcyjnego:

jeżeli  $p$ , to  $q$

ponieważ  $q$

---

to  $p$

Zdanie *jeżeli  $p$ , to  $q$*  wyraża zasadę implikacji zdania obserwacyjnego w hipotezie. Związek implikacyjny może być analityczny, czyli oparty na analizie pojęć występujących w hipotezie i w zdaniu obserwacyjnym lub empirycznym, czyli oparty na uogólnieniu jakiegoś znanego faktu historycznego. W wypadku hipotezy religijnej może być brana pod uwagę jedynie pierwsza możliwość, gdyż z natury rzeczy Boże objawienie nie może mieć jakiegoś precedensu w postaci znanego już faktu historycznego. A więc do układu sprawdzającego hipotezę religijną musi być wprowadzone takie pojęcie objawienia Bożego, które by implikowało pojęcie niezwykłego zjawiska jako znaku Bożej interwencji. Apologetyka oczywiście posługuje się takim pojęciem objawienia, gdyż dopiero przy użyciu ta-

kiego pojęcia objawienia można sensownie traktować niezwykle dane empiryczne jako znaki ingerencji Boga w historii (cuda).

Chociaż pojęcie objawienia i pojęcie cudu dane są w źródłach chrześcijańskich razem z relacjami o zdarzeniach, jednak formalnie nie stanowią one<sup>1</sup> razem z relacjami o zdarzeniach przesłanki empirycznej, ale są zdaniem wiary. W tym sensie mają w układzie empirycznego sprawdzania charakter hipotetyczny i są tu sprawdzane razem z hipotezą. Ponieważ definicja objawienia i definicja cudu podlegają sprawdzeniu razem z samą hipotezą i dlatego nie stanowią niezawodnej przesłanki, procesy sprawdzania hipotezy religijnej ujęte w schemat *jeżeli p, to q, ponieważ q, to p* nie miałyby charakteru samodzielnego dowodu redukcyjnego.

2. Dalszej przesłanki dla rozwiązania naszego zagadnienia dostarcza krytyka systemu sprawdzania w apologetyce pod względem jego rzeczowych uwarunkowań w logicznej strukturze samej religii.

Zgodnie z nowszymi osiągnięciami logicznej analizy języka religii<sup>1</sup>, język objawionej religii historycznej, za jaką się podaje chrześcijaństwo, znamionuje z jednej strony wybitna autorytatywność. Wszystkie zdania wchodzące do przedmiotowego języka religii chrześcijańskiej są twierdzeniami wiary tzn. przyjmowanymi przez wiarę dla autorytetu Boga objawiającego. Żadne z tych zdań, jako zdanie przedmiotowe języka, nie może być sprawdzone ani dedukcyjnie, ani redukcyjnie.

Z drugiej jednak strony dzięki cesze historyczności religii chrześcijańskiej, tzn. dzięki temu, że chrześcijaństwo powołuje się na fakt Bożego objawienia umiejscowiony w przestrzeni i w czasie, możliwa jest bezpośrednia konfrontacja z doświadczeniem zdania o fakcie Bożego objawienia, chociaż to zdanie wchodzi skądinąd do przedmiotowego języka religii jako główny dogmat. Ta konfrontacja nie jest bynajmniej doświadczalną weryfikacją dogmatu, który ze swej definicji jest twierdzeniem przyjmowanym przez wiarę autorytatywną. Natomiast według zasad logiki i ogólnej metodologii naukowego poznania nic nie stoi na przeszkodzie, by zdanie o fakcie Bożego objawienia potraktować jako swego rodzaju hipotezę religijną, sprawdzalną na podobieństwo hipotez historycznych.

Sprawdzenie zdania o Bożym objawieniu jako hipotezy historycznej ma charakter metajęzykowy w stosunku do języka religii chrześcijańskiej. Mimo że z konieczności w procesach sprawdzania używane są definicje objawienia i cudu, naieżące do przedmiotowego języka religii chrześcijańskiej, jednak sprawdzenie to nie odbywa się na gruncie przedmiotowego języka religii chrześcijańskiej. Żadne bowiem zdanie przedmiotowego języka religii nie pełni w nim formalnie roli niezawodnej przesłanki. Natomiast wręcz przeciwnie, sprawdzanie hipotetycznego zdania o Bożym objawieniu ma sens empirycznego uzasadnienia metajęzykowej zasady, określającej prawdziwość wszystkich zdań wchodzących

<sup>1</sup> Por. J. M. Bocheński, *Logik der Religion*, Köln 1968 (tłumaczenie z oryginału angielskiego *The Logik of Religion*, New York 1965).

do przedmiotowego języka religii chrześcijańskiej. Zdanie bowiem o fakcie Bożego objawienia, na ile zostaje empirycznie sprawdzone, stanowi w logicznej strukturze religii chrześcijańskiej metajęzykową zasadę, na której wspiera się prawdziwość przedmiotowego języka tej religii. Zatem w stosunku do systemu religii chrześcijańskiej sprawdzanie w apologetyce hipotezy o Bożym objawieniu miałyby charakter metasystemu, w którym potwierdza się empirycznie zasadę określającą prawdziwość zdań przedmiotowego języka religii chrześcijańskiej. Tego rodzaju metasystemowe uzasadnienie języka religii jest postulowane i możliwe przynajmniej w systemach religii historycznych.

3. Ostatecznie do oceny epistemologicznej wartości sprawdzania w apologetyce prowadzi krytyczna analiza jego procesów uzasadniania.

Analiza procesów sprawdzania hipotezy religijnej w apologetyce w świetle logicznej struktury języka religii ukazuje — jak powiedziano wyżej — rzeczowe podstawy takiego sprawdzania w samej religii chrześcijańskiej. Jednocześnie zaś uwypukla, jeśli chodzi o logiczną budowę empirycznego sprawdzania w apologetyce, osobliwy jego charakter.

Z jednej strony, skoro sprawdzanie hipotezy o Bożym objawieniu stanowi metasystemowe uzasadnianie przedmiotowego języka religii, obecna z konieczności w procesach sprawdzania definicja objawienia (i cudu) nie może stanowić w sensie formalnym niezawodnej przesłanki. Konsekwentnie, empiryczne sprawdzanie w apologetyce, traktowane jako dowodzenie wprost, nie może prowadzić do uprawnionych logicznie wniosków. Z drugiej jednak strony, zachodząca w procesach sprawdzania interpretacja danych historycznych w świetle hipotezy o Bożym objawieniu i przy użyciu należących do przedmiotowego języka religii chrześcijańskiej definicji objawienia i definicji cudu, traktowana jako konkretna, bezpośrednia konfrontacja hipotezy religijnej z doświadczeniem, tłumaczy liczne dane, podczas gdy odrzucenie tej hipotezy pozostawia niewyjaśnioną szeroką sferę ludzkiego doświadczenia. Daje to krytyczną podstawę do przypisania procesom empirycznego sprawdzania w apologetyce, wziętym w całości, wartość dowodu nie wprost: w religii chrześcijańskiej przyjmuje się rozumnie za prawdziwe zdanie wiary o zaistnieniu Bożego objawienia, ponieważ, jeśli się przyjmie za prawdziwe to zdanie, tłumaczy ono dobrze dane historycznych źródeł chrześcijaństwa, a jeśli się je odrzuci, pozostaje niewyjaśnione zarówno zjawisko chrześcijaństwa, jak i liczne dane ludzkiego doświadczenia.

Przedstawione wyżej wyniki szczegółowych dociekań stwarzają razem podstawę do rozwiązywania omawianego zagadnienia.

### III. ROZWIĄZANIE ZAGADNIENIA

Na pytanie, czy i jak jest możliwe sprawdzenie w apologetyce autorytetu religii chrześcijańskiej, podającej się za religię objawioną przez Boga, odpowiedź brzmi: sprawdzenie autorytetu religii chrześcijańskiej jest

możliwe jako empiryczne sprawdzenie twierdzenia tej religii o zaistnieniu faktu Bożego objawienia.

Zgodnie z informacją religii chrześcijańskiej o historycznym charakterze Bożego objawienia, apologetyka traktuje twierdzenie tej religii o fakcie Bożego objawienia jako swego rodzaju hipotezę religijną, sprawdzalną w płaszczyźnie badań historycznych. Niemniej apologetyka sprawdza je w ramach specjalnego systemu, którego osobliwość polega na tym, że apologetyka, interpretując historyczne dane w świetle hipotezy o bezpośredniej ingerencji Boga, posługuje się określonymi definicjami objawienia i cudu. Chociaż apologetyka znajduje te definicje w historycznych źródłach chrześcijańskich razem z danymi empirycznymi, to jednak mają one w systemie sprawdzania wartość hipotetyczną, ponieważ formalnie nie stanowią przesłanki empirycznej, ale są zdaniami wiary.

Sprawdzanie hipotezy religijnej w apologetyce ma charakter bezpośredniej konfrontacji zdania o fakcie Bożego objawienia z doświadczeniem i jako takie nie może stanowić pod względem logicznej budowy samodzielnego dowodu, który by potwierdzał wprost prawdziwość tego zdania. Ta bezpośrednia konfrontacja z doświadczeniem może mieć jedynie postać dowodu nie wprost, a więc dowodu potwierdzającego formalnie nie prawdziwość sprawdzanego zdania, ale rozumność przyjęcia go za prawdziwe. Taką logiczną strukturę procesów sprawdzania można odnaleźć we wszystkich szczegółowych metodach stosowanych w apologetyce. Stanowi ona podstawę formalnej jedności różnych metod w apologetyce.

Procesy empirycznego sprawdzania w apologetyce mają swoje rzeczywe podstawy we właściwościach samej religii chrześcijańskiej jako objawionej religii historycznej, a jednocześnie wykazują w świetle ogólnych zasad logiki poprawność formalną. Jeśli chodzi o rzeczowe uwarunkowania, to osobliwy sposób empirycznego sprawdzania stosowany w apologetyce ma swoje podstawy zarówno w logicznej budowie religii chrześcijańskiej, jak i w naturze historycznych źródeł chrześcijańskich. W stosunku do logicznego systemu religii chrześcijańskiej sprawdzanie w apologetyce hipotezy o Bożym objawieniu ściśle odpowiada temu, co w systemie religii stanowi metajęzykowe potwierdzanie zasady określającej prawdziwość przedmiotowego języka religii. Tego rodzaju potwierdzenie systemu języka religii jest logicznym i praktycznym postulatem wszystkich religii powołujących się na historyczne objawienie. Z punktu zaś widzenia epistemologicznej wartości procesy sprawdzania w apologetyce, mające postać znanego w logice dowodu nie wprost, kwalifikują się jako przynoszące zasadną wiedzę religioznawczą.

Określenie logicznej i epistemologicznej wartości sprawdzania w apologetyce ukazuje w pełniejszym świetle charakter apologetyki jako empirycznej nauki religioznawczej. Apologetyka zainteresowana *wiarogodnością dogmatu katolickiego* (A. Gardeil) czy autorytetem religii chrześcijańskiej przeprowadza swoje badania sprawdzające w płaszczyż-

nie religioznawczej. Sprawdzając hipotezę o fakcie Bożego objawienia, apologetyka od początku do końca swych badań ma za przedmiot autorytet religii chrześcijańskiej. Jej wnioski końcowe nie przynoszą w sensie formalnym naukowego poznania transcendencji, ale rozwiązanie problemu religioznawczego.

Stwierdzając, że w religii chrześcijańskiej przyjmuje się rozumnie prawdziwość zdania wiary o zaistnieniu Bożego objawienia w Jezusie z Nazaretu, apologetyka osiąga w ten sposób doświadczalne uzasadnienie metajęzykowej reguły, określającej prawdziwość zdań wchodzących do przedmiotowego języka religii chrześcijańskiej. W związku z tym trzeba uznać język religioznawczy apologetyki za język drugiego stopnia w stosunku do języka religii chrześcijańskiej.

## Quaestio de verificatione empirica in apologetica

### Argumentum

Verificatio empirica principalem procedendi modum in Apologetica constituit. Critica analysis verificationis processuum in Apologetica primum ad reconstructionem systematis, in quo fit verificatio, ultimo vero ad praecisam descriptionem ipsius Apologeticae, in quantum haec est scientia religionis empirica, tendit.

Ad solvendam quaestionem de divina religionis christianae auctoritate examinatur in Apologetica propositio fidei, asserens divinae revelationis factum; quae quidem propositio tamquam sui generis hypothesis historice verificanda habetur. Haec tamen verificatio non videtur possibilis nisi in speciali systemate, quod simul propositione empirica, hypothesi necnon determinata definitione divinae revelationis constituitur.

In critica investigatione huius systematis examinatur primum eius possibilitas ex parte ipsius religionis christinae, in quantum haec est simul historica et revelata religio, deinde explicatur eius formalis structura, sub respectu scilicet logico atque methodologico.

Tota investigatio sequentibus conclusionibus terminatur:

1. Processus, in quibus propositio factum divinae revelationis affirmans empirice verificatur, in structura logica ipsius christianae religionis necnon in eius historicorum fontium natura bene fundantur, sub respectu vero formali rationem demonstrationis indirectae habent.

2. Apologetica, dum propositionem de divinae revelationis facto empirice verificat, quaestionem religio logicam de divina religionis christianae auctoritate solvit. In conclusione, ad quam haec verificatio ducit, minime supernaturale factum divinae revelationis asseritur, sed tantum affirmatur huic propositioni in religione christiana assensus fidei rationabiliter praebere.